

<https://jhr.ui.ac.ir/?lang=en>

Journal of Historical Researches

E-ISSN: 2476-3306

Document Type: Research Paper

Vol. 18, Issue 2, No.70, 2026

Received: 15/03/2026 Accepted: 25/05/2026

Shah Ismail I and Albuquerque: Investigating the Possibility of a Strategic Alliance to Capture the Hejaz

Mohammad Hassan Rahimian *

Assistant Professor, Department of Islamic Studies, Faculty of Literature, Jahrom University, Jahrom, Iran
mhrahimian@jahromu.ac.ir

Abstract

The early 16th century can be regarded as one of the most sensitive periods of power reconfiguration in the Islamic world and the global trade system. During this era, alongside the consolidation of the Safavid rule under Shah Ismail I in Iran and the expansion of Portuguese naval power in the Indian Ocean under Albuquerque, traditional power structures in Western Asia faced serious challenges. This historical convergence created the possibility of an alliance between the Safavids and Portugal against the Mamluks. In this context, the Hejaz emerged as the center of religious and political legitimacy in the Islamic world, and control over the holy sites of Mecca and Medina represented symbolic capital, which the Safavid rulers claimed through the title of "Servants of the Two Holy Sanctuaries". For Shah Ismail, gaining control over the Hejaz could serve as a tool to redefine legitimacy equations. On the other hand, the Portuguese sought to dominate the Red Sea and weaken the Mamluk state of Egypt in order to monopolize the spice trade and achieve their religious mission of Christianization. Thus, weakening the Mamluks and securing control over the Hejaz became a point of convergence between Shah Ismail and Albuquerque, prompting efforts toward joint action. However, practical limitations arising from the region's complex geopolitics, along with the early intervention of Sultan Selim I, ultimately prevented the realization of this plan.

Keywords: Alliance, Albuquerque, Conquest of Hejaz, Shah Ismail, Ottoman, Qansuh.

Introduction

At the time of the rise of Shah Ismail I, the world was undergoing fundamental transformations. Only a few years had passed since the discovery of the American continent by Cristoforo Colombo; Vasco da Gama had recently opened the European sea route to India by rounding the Cape of Good Hope; and only a short time had elapsed since the expulsion of Muslims from the Iberian Peninsula. The expansion of the Portuguese maritime route around the African continent had a direct impact on developments in Iran, as the Portuguese, by establishing themselves in the Persian Gulf, laid the foundations of their maritime and colonial empire, and extended their rivalries and conflicts with the Ottomans and the Mamluks from Europe to Asia. The struggle to control the strategic straits of Hormuz, Bab el-Mandeb, and the Suez Canal created intense competition among

* Corresponding author

the great powers, the consequences of which directly affected Safavid Iran. Having failed to gain the favor of the Venetians in order to confront the Ottomans, Shah Ismail decided to seek an alliance with the Portuguese. However, was this alliance formed specifically to counter the Ottomans? Previous scholarship has identified opposition to the Ottomans as Ismail's objective, but the present study contends that Shah Ismail was, in fact, seeking to conquer the holy sites of the Hejaz. This goal is perfectly aligned with the aims of Albuquerque, the Portuguese commander in Asia, who dreamed of weakening the Mamluks and dominating the Red Sea—both to control the main maritime spice routes, which were under Mamluk control, and to realize the messianic religiosity of the Portuguese king. Shah Ismail, who on religious grounds considered it his legitimate right to dominate the Hejaz, accepted Albuquerque's proposal to launch a joint operation to attack the Hejaz. This endeavor ultimately remained inconclusive due to Ottoman preemption and the death of Albuquerque.

Materials and Methods

This study employs a comparative historical method based on library research. Primary and secondary sources in three languages—Persian, Italian, and English—formed the core of the investigation. Persian materials included Safavid court chronicles and diplomatic correspondence related to Shah Ismail I. Italian and Portuguese sources comprised letters, naval reports, and memoranda from Alfonso de Albuquerque and his contemporaries, accessed through digital archives of the National Libraries of Portugal and Italy. English-language sources provided secondary analyses and compiled documentary collections.

Data collection followed a systematic library-based procedure. All relevant documents were identified through keyword searches in historical databases and physical manuscript collections. Information pertaining to the proposed military cooperation, including dates, locations, troop movements, and diplomatic exchanges between Shah Ismail and Albuquerque, was extracted and organized into thematic tables. The analytical phase consisted of a rigorous cross-comparison of the three source groups. Discrepancies—particularly regarding the chronology of negotiations and the scope of the proposed Hejaz campaign—were examined by evaluating each source's provenance, authorial bias, and internal consistency. A critical synthesis was constructed by prioritizing information corroborated by at least two independent sources from different linguistic traditions, while accounting for the geopolitical context of the early 10th century AH / 16th century CE. All citations follow standard academic formatting.

Research Findings

The cross-comparative analysis of Persian, Italian, and English sources reveals a coherent yet ultimately failed strategic alignment between Shah Ismail I and Afonso de Albuquerque regarding the Hejaz. The findings confirm that following the establishment of Safavid rule and the officialization of Twelver Shi'ism in Iran, Shah Ismail actively sought religious legitimacy. This pursuit manifested in a territorial ambition toward the Hejaz, particularly the holy cities of Mecca and Medina, as controlling these cities was a common aspiration among contemporary Muslim rulers. Evidence from Persian court documents indicates that Ismail directly petitioned the Mamluk Sultan of Egypt, claiming rightful succession to Ali ibn Abi Talib as the basis for transferring control of the Hejaz to Safavid authority. Concurrently, Portuguese sources reveal that Albuquerque harbored both religious and political motivations, seeking to capture the Hejaz with the intention of exchanging it for Jerusalem. The comparative synthesis demonstrates a convergence of interests: both leaders independently desired control over the region, leading to a proposed alliance.

However, the most significant finding is the chronological disruption caused by external intervention. While Safavid-Portuguese negotiations were underway, Ottoman Sultan Selim I acted preemptively. According to cross-referenced accounts, Selim's campaign resulted in the conquest of Egypt and subsequent Ottoman domination over the Hejaz. This development rendered the proposed Safavid-Portuguese alliance logistically and politically obsolete. No source evidence suggests that any military coordination materialized. The research concludes that although the alliance was strategically rational and mutually beneficial, Ottoman military superiority and rapid expansion permanently foreclosed any possibility of Safavid or Portuguese control over the holy cities during this period.

Discussion of Results and Conclusions

Shah Ismail and Albuquerque encountered each other at a historical juncture when initial confrontations might have been expected to lead to lasting enmity. However, Shah Ismail, engaged as he was with the Uzbeks and the Ottomans on his northern and western frontiers, had no desire to open a new front against himself in the south, for he lacked the naval force to confront the battle-hardened Portuguese. On the other hand, Albuquerque—who, owing to negative Ottoman propaganda against the Safavids, regarded Shah Ismail and the Qizilbash as enemies of the (Sunni) Ottomans and Mamluks—nevertheless extended his hand toward an alliance in order to achieve his economic goals and religious messianism. Their common ground could lie in gaining control over the Hejaz and its holy sites, which would confer legitimacy upon Shah Ismail and, for Albuquerque, bring dominance over the Red Sea and the commercial choke point of the Mamluks—although some accounts also suggest that Albuquerque contemplated seizing Mecca and exchanging it for Jerusalem. Shah Ismail endeavored, through correspondence with Qansuh al-Ghawri, to prove, on religious grounds, his legitimacy to rule Egypt and the holy places of the Hejaz and the Levant. Albuquerque, for his part, undertook operations to capture Aden and parts of Yemen, which ended in failure. The joint operation of Ismail and Albuquerque was never launched due to the death of the Portuguese admiral; and when Shah Ismail sought to pursue the plan with Albuquerque's successors, Sultan Selim I attacked Egypt, overthrew the Mamluks, and assumed full control over Egypt and the Hejaz. He could now claim leadership of the Islamic world under the title of Khadim al-Haramayn al-Sharifayn (Servant of the Two Holy Sanctuaries).

شاه اسماعیل اول و آلبوکرک: بررسی امکان اتحادی راهبردی برای تصرف حجاز

محمدحسن رحیمیان* ، استادیار گروه آموزشی معارف اسلامی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه جهرم، جهرم، ایران
rahimianmh@yahoo.com

چکیده

آغاز قرن شانزدهم میلادی را می‌توان یکی از حساس‌ترین دوران بازآرایی قدرت در جهان اسلام و نظام تجارت جهانی دانست. در این دوره، هم‌زمان با تثبیت حکومت صفوی به رهبری شاه اسماعیل اول در ایران و گسترش قدرت دریایی پرتغال در اقیانوس هند به فرماندهی آلبوکرک، ساختارهای سنتی قدرت در غرب آسیا با چالش‌های جدی مواجه شد. این تقارن تاریخی، امکان شکل‌گیری نوعی اتحاد میان صفویان و پرتغال، علیه ممالیک را فراهم آورد. در این میان، حجاز به‌عنوان کانون مشروعیت مذهبی و سیاسی جهان اسلام در مرکز توجه قرار داشت و تسلط بر اماکن مقدسه مکه و مدینه به معنای دارا بودن سرمایه‌ای نمادین بود که تحت‌عنوان خادمین حرمین شریفین خودنمایی می‌کرد. برای شاه اسماعیل، دستیابی به حجاز می‌توانست ابزاری برای بازتعریف معادلات مشروعیت باشد و ازسوی دیگر، پرتغالی‌ها درصدد کنترل دریای سرخ و تضعیف دولت ممالیک مصر جهت انحصار تجارت ادویه و تحقق موعودگرایی مذهبی بودند؛ بنابراین، تضعیف ممالیک و تسلط بر حجاز نقطه هم‌گرایی شاه اسماعیل و آلبوکرک شد و به شروع تلاش‌هایی برای اقدام مشترک انجامید؛ باین‌حال، محدودیت‌های عملیاتی ناشی از پیچیدگی‌های ژئوپلیتیکی منطقه، و پیش‌دستی سلطان سلیم اول، این برنامه را پیش از تحقق ناکام گذاشت.

واژه‌های کلیدی: اتحاد، آلبوکرک، تصرف حجاز، شاه اسماعیل، عثمانی، قانصوه.

مقدمه

به هنگام برآمدن شاه اسماعیل اول (۹۰۷-۹۳۰ق/۱۵۰۱-۱۵۲۴م) جهان تحولات بنیادینی را شاهد بود. به‌طوری که فقط چند سال از کشف قاره آمریکا به‌دست کریستوف کلمب (Cristoforo Colombo) می‌گذشت (پالمر، ۱۳۸۶، ج. ۱/۱۷۵). واسکو داگاما (Vasco daGama) نیز به‌تازگی با عبور از دماغه امید نیک، راه دریایی اروپا به هند را گشوده بود (پالمر، ۱۳۸۶، ج. ۱/۱۷۲) و تنها مدت‌زمانی کوتاه از اخراج مسلمانان از شبه‌جزیره ایبری سپری شده بود (پالمر، ۱۳۸۶، ج. ۱/۱۲۴). گسترش مسیر دریایی پرتغال به دور قاره آفریقا تأثیری مستقیم بر تحولات ایران داشت؛ چراکه پرتغالی‌ها با استقرار در خلیج فارس، پایه‌های امپراتوری دریایی و استعماری خود را بنا نهادند و رقابت‌ها و منازعات خود را با عثمانیان و ممالیک از اروپا به آسیا کشاندند. تلاش برای تسلط بر تنگه‌های راهبردی هرمز، باب‌المندب و کانال سوئز، زمینه رقابت شدید میان قدرت‌های بزرگ را فراهم آورد که پیامدهای آن مستقیماً ایران عصر صفوی را نیز تحت‌تأثیر قرار داد. شاه اسماعیل که برای مقابله با عثمانی، در جلب‌نظر ونیزیان ناکام مانده بود تصمیم به اتحاد با پرتغالی‌ها گرفت؛ اما آیا این اتحاد برای مقابله با عثمانی شکل گرفت؟ تاکنون پژوهش‌ها مقابله با عثمانی را هدف شاه اسماعیل برشمرده‌اند؛ اما مدعای پژوهش این است که شاه اسماعیل به‌دنبال تصرف اماکن مقدسه حجاز بود؛ هدفی که کاملاً منطبق با اهداف آلبوکرک (Alfonso de Albuquerque) فرمانده پرتغالی‌ها در آسیا بود که رؤیای تضعیف ممالیک و تسلط بر دریای سرخ را در سر داشت تا علاوه بر تسلط بر مسیرهای اصلی تجارت دریایی ادویه که در کنترل ممالیک قرار داشت، به موعودگرایی مذهبی شاه پرتغال جامه عمل بپوشاند. شاه

اسماعیل که با ادعایی مذهبی، تسلط بر حجاز را حق مشروع خویش تلقی می‌کرد، پیشنهاد آلبوکرک پرتغالی را برای اجرای عملیاتی مشترک به‌منظور حمله به حجاز پذیرفت. تلاشی که در نهایت، به‌دلیل پیش‌دستی عثمانی و مرگ آلبوکرک، به نتیجه نرسید.

پیشینه تحقیق

دشتی (۱۴۰۰) در مقاله «روابط شاه اسماعیل صفوی با سلطان قانصوه غوری مملوکی به روایت ابن‌ایاس مورخ ممالیک» با ذکر جزئیات به رابطه ذکرشده پرداخته است؛ اما از عهده شناسایی علت تیرگی رابطه سلطان مصر و شاه اسماعیل برنیامده و به گمانه‌زنی پرداخته است. نویسندگان خواسته‌های شاه اسماعیل از قانصوه را کمک نکردن وی به مخالفان شاه و مدعیان سلطنت وابسته به آق‌قویونلوها و نیز آزادی فرستادگان شاه که عازم اروپا بوده‌اند، می‌داند که درست نیست.

جعفریان (۱۳۸۸) در کتاب سیاست و فرهنگ روزگار صفوی به‌خوبی توانسته است رد ارتباط شاه اسماعیل و ممالیک را دنبال کند. این کتاب با بررسی منابع عربی به نکات ارزنده‌ای اشاره می‌کند. هرچند موارد مبهم را روشن نساخته است. این مؤلف نیز چون از کتاب ابن‌ایاس برای بررسی رابطه دو دولت استفاده کرده است، در فهم علت خشم قانصوه از اسماعیل ناموفق بوده است.

کتاب اسناد روابط تاریخی ایران و پرتغال از آقا محمد زنجانی (۱۳۸۲) نیز به نامه‌ها و مدارک موجود در این باره اشاره دارد؛ بااینکه متن اصلی اسناد در کتاب وجود ندارد؛ اما راهگشای سیر روابط دو کشور است.

نیومن (۲۰۰۹) در کتاب *Safavid Iran Rebirth of a Persian Empire* همان‌گونه که از عنوانش پیداست به تاریخ صفویه پرداخته و روابط خارجی این دولت را نیز مدنظر قرار داده است؛ اما علت

علاقه شاه اسماعیل به رابطه با آلبوکرک را فقط مقابله با عثمانی می‌داند.

نیویت (2005) در کتاب *A History of Portuguese Overseas Expansion* به روند برآمدن پرتغال به عنوان دولتی استعمارگر پرداخته است. مؤلف در این کتاب، شخصیت آلبوکرک را به خوبی بررسی کرده و اهداف وی در آسیا را برشمرده است. کتاب *The Portuguese Empire in Asia* اثر سوبراهمانیام (2012) نیز به اوضاع دربار پرتغال به هنگام برآمدن به عنوان قدرت بین‌المللی پرداخته و ریشه انگیزه‌های مذهبی آلبوکرک را به خوبی واکاوی کرده است.

۱. شاه اسماعیل و آلبوکرک: تلاقی دو پروژه قدرت

۱.۱- شاه اسماعیل اول و تشکیل سلسله صفوی

در سال ۹۰۷ق/۱۵۰۱م شاه اسماعیل با شکست سلطان الوند آق‌قویونلو (۹۰۴-۹۰۷ق) در تبریز تاج‌گذاری کرد و با رسمیت بخشیدن به تشیع، سیر حرکت تاریخ ایران را تغییر داد (سیوری، ۱۳۸۰، ص. ۲۵). وی با این کار ایدئولوژی پویای تشیع را در خدمت دولت جدید درآورد. هرچند نگرانی‌های عمیقی را در حکومت‌های سنی عثمانی و ممالیک پدید آورد؛ چراکه تمایل صوفیان مناطق شامات و آناتولی برای پیوستن به شاه جدید ایران، در دسرهای فراوانی را برای سلاطین ترک و مملوک ایجاد کرد. مارینو سنوتو (Marino Sanuto) دیپلمات ونیزی^۱ در شرح وقایع آوریل ۱۵۰۲م/۹۰۷ق می‌نویسد که سلطان

بایزید دوم به منظور ممانعت از عزیمت ترک‌ها برای پیوستن به پیامبر جدید ایرانی (اسماعیل)، درب‌های قسطنطنیه را بست و از این بدعت بسیار بیمناک بود (Sanuto, 1880, IV, p. 255). گزارش‌های دیگر خبر از کشتار صوفیان هواخواه اسماعیل به دست سلطان ترک می‌داد (Sanuto, 1880, IV, p. 406). از سوی دیگر، تاخت‌وتازهای شاه اسماعیل در سوریه نگرانی‌های سلطان مصر را به همراه داشت. شاه اسماعیل سفیری به دربار سلطان مصر فرستاد و به وی اعلام کرد که می‌خواهد به جنگ سلطان عثمانی برود. هدف وی ختنی کردن شایعاتی بود که بیان می‌داشتند اسماعیل در صدد دست‌اندازی به متصرفات سلطان مصر در سوریه است (Sanuto, 1880, IV, p. 481). روند تسلط شاه اسماعیل بر تمام ایران ده سال طول کشید (سیوری، ۱۳۸۰، ص. ۳۳). در سال ۹۱۳ق/۱۵۰۸م که شاه اسماعیل جنوب ایران را تصرف کرد اندکی از حضور آلبوکرک پرتغالی در هرمز می‌گذشت؛ اما شاه اسماعیل که در مرزهای شمالی و غربی با ازبکان و عثمانیان درگیر بود تمایلی نداشت که در جنوب نیز جبهه‌ای جدید علیه خویش بازگشاید. شاه که نیروی دریایی نداشت مجبور شد سلطه پرتغالی‌ها را بر جزیره ایرانی بپذیرد و با آن‌ها اتحادی را برپا سازد (سیوری، ۱۳۸۰، ص. ۱۰۲).

۱.۲- آلبوکرک، معمار سیاست استعماری پرتغال

در شرق

کشور پرتغال در قرن دوازدهم میلادی با جدایی از اسپانیا پدید آمد و از آنجاکه به سبب دشمنی با پادشاهی کاستیل (Castilla) با محدودیت‌های زمینی ارتباطی مواجه بود، تصمیم گرفت به جستجوی راه‌های دریایی بپردازد (قائم‌مقامی، ۱۳۵۴، ج. ۱/۱). این موضوع در قالب نوعی ملی‌گرایی طرح‌ریزی شد

۱. مارینو سنوتو از نجیب‌زادگان ونیزی معاصر شاه اسماعیل بود که از جانب دولت ونیز به ماموریت‌های مختلفی اعزام شد و بسیاری از اسناد و گزارش‌های رسمی کنسولی را در اختیار داشت. وی یادداشت‌های روزانه خود را (diarii I) درباره وقایع جهان از سال ۱۴۹۶ تا ۱۵۳۳م در ۵۸ مجلد به رشته تحریر درآورد.

هرچیز زنده‌ای را به دم تیغ سپرده است (Bishop Smith, 1972, p. 5). نقطه‌قوت او در داشتن اهدافی روشن و آمادگی برای دستیابی به آن‌ها به هر وسیله‌ای بود. هیتی که در شرق از آلبوکرک احساس می‌شد، افزون‌بر دستاوردهای نظامی، مدیون دیپلماسی و توانایی‌اش در مدیریت طیفی از مذاکرات با قدرتمندترین حاکمان زمان بود (Newitt, 2005, p. 76). حضور پرتغالی‌ها در آسیا براساس دو عامل بنیادین موعودگرایی مذهبی (Messianism) و سوداگرایی (Mercantilism) قرار داشت. جنبه مذهبی آن را می‌توان در نوشته‌های مورخ آن عصر، یعنی دِ بارش (de Barros) یافت که در کتاب *Da Asia* نوشت ما به این علت باید در این مناطق حضور داشته باشیم: «در سرزمین عربستان، آن دشمن بزرگ مسیح [ع]، یعنی محمد [ص] تقریباً در سال ۵۹۳م پدیدار گشت. او چنان تیغ خویش را به جوش آورد و آتش فرقه دوزخی خود را به‌دست سرداران و خلفایش برافروخت که در مدت صد سال، همه عربستان، بخشی از سوریه و پارس (Persia) را در آسیا، و همه مصر و فراتر و این سوی نیل را در آفریقا گشودند» (Barros, 1973, i/1 p. 1-2). از نگاه پرتغالی‌ها اهمیت نقره ژاپنی، ابریشم چینی، ادویه‌های اندونزیایی، اسب‌های پارسی و فلز هندی کمتر از حضور خدا نبود. همان‌طور که پدر آنتونیو ویرا (António Vieira) مبلغ یسوعی پرتغالی می‌گفت، اگر بازرگانانی نبودند که برای جستجوی گنج‌های زمینی به هند شرقی و غربی بروند، چه کسی مبلغانی را که گنج‌های آسمانی را حمل می‌کنند، به آنجا می‌برد؟ مبلغین انجیل را می‌برند و بازرگانان مبلغین را (Boxer, 1977, p. 65). موعودگرایی متفاوتی نیز در دربار مانوئل اول وجود داشت که تحت‌تاثیر آموزه‌های یواکیم فیوره (Joachim of Fiore) با

که از یک سو، تقابل مسیحیت در برابر اسلام و ازسوی دیگر، پرتغالی در برابر اسپانیایی را بنا نهاد (Subrahmanyam, 2012, p. 40). بر این اساس، پرتغالی‌ها در زمان شاه ژوآئو اول (João I) (۱۳۸۵-۱۴۳۳م) به دریای مدیترانه راه یافتند و به‌مرور به نزدیکی خط استوا رسیدند (قائم‌مقامی، ۱۳۵۴، ج. ۱۰/۱)؛ اما چون مسیر مصر و دریای سرخ با سخت‌گیری‌های مالیک و عثمانی همراه شد، شاه ژوآئو دوم (João II) (۱۴۹۵-۱۴۸۱م) مسیر پرهزینه شمال آفریقا را انتخاب نکرد؛ بلکه مسیر اقیانوس اطلس را برگزید. او در سال‌های ۱۴۸۷-۱۴۸۸م توانست موفقیت بارتولومئو دیاز (Bartolomeu Dias) را در دور زدن دماغه امید نیک شاهد باشد که باعث گشودگی مسیر تمام دریایی به هند بود (Subrahmanyam, 2012, p. 40). در سال ۱۴۹۷م به‌هنگام زمامداری مانوئل اول (Manuel I) (۱۴۹۵-۱۵۲۱م)، نخستین ناوگان پرتغالی به مقصد اقیانوس هند بادبان برافراشت. در این ایام باوجود اکتشافات کریستوف کلمب در غرب و امکان بروز اختلاف بین اسپانیایی‌ها و پرتغالی‌ها بر سر متصرفات دریایی، حاکمیت پرتغال بر رقابت با جهان اسلام به‌جای اسپانیا تأکید داشت (Subrahmanyam, 2012, p. 40). سرانجام واسکو داگاما در ۱۴۹۸م به هندوستان رسید (ویلسون، ۱۳۱۰، ص. ۷۷). کمتر از یک دهه بعد، پرتغالی‌ها ناوگانی شامل ۱۶ کشتی و ۱۳۰۰ مرد جنگی را به فرماندهی ترستان داگنیا (Tristan da Cunha) به هندوستان اعزام کردند که معاونت آن با آلبوکرک بود (قائم‌مقامی، ۱۳۵۴، ج. ۱۳/۱) که با تصرف جزیره هرمز در (۱۵۰۷/۹۱۳) در رویارویی مستقیم با ایران صفوی قرار گرفت (ویلسون، ۱۳۱۰، ص. ۸۲). آلبوکرک باوجود بی‌رحمی بسیار، سیاستمداری زیرک بود (Newitt, 2005, p. 76). وی بارها اذعان کرد که

نگرشی آخرالزمانی، باور داشت که در زمانی که دو نظم جدید از مردان به عنوان راهنما ظهور کنند، عصر جدیدی طلوع خواهد کرد (Subrahmanyam, 2012, p. 53). چنین باوری، مانوئل را که معتقد بود مستقیماً از روح القدس الهام می‌گیرد، برآن داشت که به شیوه‌ای مستبدانه عمل کند. وی، همچنین، تفکر بازپس‌گیری اورشلیم را نیز از فیوره الهام گرفت که در صورت تحقق به او امکان می‌داد مدعی عنوان امپراتور شرق یا شاید امپراتور جهانی شود (Subrahmanyam, 2012, p. 53). ایده‌ای که در لقب پرطمطراق مانوئل به عنوان ارباب فتح کشتیرانی و تجارت حبشه، هند، عربستان و پارس، چشمگیر بود (Boxer, 1977, p. 48). اندیشه تصرف اورشلیم به تنش پرتغالی‌ها با ممالیک می‌افزود. آلبوکرک که می‌دانست که نابودی قدرت مسلمانان در شمال آفریقا از اهداف مانوئل است و موفقیتش در این راه، لطف شاه را برایش به همراه خواهد داشت، در نامه‌هایش به مانوئل تأکید می‌کرد که به دنبال سیاست‌هایی است که حملات به مصر، آزادسازی اماکن مقدسی را در پی خواهد داشت که مصر تهدید کرده بود اگر پرتغالی‌ها دست از محاصره دریای سرخ برندارند، تخریبشان خواهد کرد. آلبوکرک همواره به موضوع انتقال جنگ به دریای سرخ و برقراری پیوند با حبشه اشاره داشت و به آن، دیدگاه مسیحایی بازپس‌گیری اورشلیم را می‌افزود که به باورهای مانوئل نزدیک بود. این خیال‌پردازی‌های آلبوکرک، روشن‌گر ابتکارات دیپلماتیکی است که وی انجام داد (Newitt, 2005, p. 79).

دشمنی افراطی آلبوکرک با مسلمانان چندین علت داشت. علاوه بر تأثیر گرفتن وی از موعودگرایی ضداسلامی موجود در دربار مانوئل، این نکته شایان ذکر است که آلبوکرک بارها در نبرد علیه مسلمانان

مراکش شرکت کرده بود و از آنجاکه برادر کوچک‌ترش مارتیم (Martim) در نبرد با مسلمانان کشته شده بود، احساسات شخصی‌اش نیز در این موضوع دخیل بود (Stephens, 1892, p. 46). علت توجه آلبوکرک به شاه اسماعیل این بود که در آن دوران، اروپاییان به دلیل تبلیغات منفی ترک‌ها، شاه اسماعیل و ایرانیان را دشمن مسلمانان مصر و عثمانی می‌دانستند که قرآن را آتش می‌زنند و به مساجد بی‌احترامی می‌کنند و احتمال مسیحی شدن اسماعیل را نیز متفی نمی‌دانستند (Sanuto, 1880, IV, p. 417).

۲. ایران و پرتغال؛ تعامل همسو در برابر رقابت و تنش با ممالیک

۲.۱- قانصوه غوری (۹۲۲-۹۰۷/ق ۱۵۰۱-۱۵۱۶م)، واپسین سلطان ممالیک (۹۲۳-۷۸۴/ق ۱۳۸۲-۱۵۱۷م)
ممالیک برجی یا چرکسی، بردگان سلطان منصور سیف‌الدین قلاوون (۶۷۸-۶۸۹/ق ۱۲۷۹-۱۲۹۰م) بودند که دوره دوم حکومت ممالیک مصر را بنا نهادند (قاسم عبده، ۱۳۹۶، ص. ۱۳۳) که قریب به ۱۴۰ سال دوام یافت. اختلافات داخلی سبب شد پادشاهانی بسیار در مدت زمانی کوتاه به تخت بنشینند که تعداد آن‌ها را ۲۹ نفر برشمرده‌اند. مشهور است هنگامی که تخت سلطنت را به قانصوه غوری آخرین سلطان ممالیک پیشنهاد کردند با گریه رد کرد و فقط به این شرط پذیرفت که او را نکشند (قاسم عبده، ۱۳۹۶، ص. ۱۴۰). امپراتوری ممالیک شامل مصر، سوریه و حجاز بود و رونق تجاری آن عمدتاً به دلیل عوارض و مالیات‌هایی بود که بر مسیرهای زمینی تجارت ادویه به اروپا وضع می‌کردند که یکی از خلیج فارس، از طریق حلب و اسکندرون می‌گذشت و دیگری از دریای سرخ از طریق سوئز، قاهره و اسکندریه به اروپا می‌رسید. در شبه جزیره عربستان، از

کنند، رخدادی که برای همه قدرت‌های مسلمان تحمل‌ناپذیر می‌بود؛ بنابراین می‌توان تصور کرد که ناتوانی ممالیک در مقابله با پرتغالی‌ها در تصمیم سلیم اول برای حمله آتی به ممالیک نقش داشت (Hathaway, 2013, p. 39).

۲.۲- شاه اسماعیل و ممالیک

اولین مسئله درباره شاه اسماعیل و ممالیک به زمانی بازمی‌گردد که به گفته سنوتو که اسماعیل پس از فتح تبریز، نزدیک به ۹۰ نفر از امرایی را که به آن‌ها سوءظن داشت همراه با پسران و نوه‌هایشان به قتل رسانید، حاکم تبریز به قاهره گریخت و از سلطان مصر یاری خواست هرچند کمکی به وی نشد (Sanuto, 1880, IV, p. 354). حاکم تبریز، سلطان مراد آق‌قویونلو بود که از مقابل شاه اسماعیل گریخت و به عراق عرب و آنگاه به مصر نزد قانصوه خادم‌الحریمین رفت (مضطر، ۱۹۸۶م، ص. ۱۸۶). به دنبال موفقیت‌های شاه اسماعیل، خبر رسید که سلطان مصر در صدد است سپاهی را به حدود حلب بفرستد تا با اسماعیل به مقابله برخیزد. اسماعیل سفیری به دربار سلطان مصر فرستاد و به وی اعلام کرد که می‌خواهد به جنگ سلطان عثمانی برود (Sanuto, 1880, IV, p. 481). اسماعیل می‌ترسید اخبار بی‌اساس، سبب اتحاد سلطان مصر با سلطان عثمانی علیه ایران شود؛ بنابراین پس از نبرد با علاءالدوله ذوالقدر، تصمیم گرفت به بهبود رابطه خویش با سلطان مصر بپردازد. از آنجا که نزدیک شدن سپاه صفوی به حلب در اواخر سال ۹۱۳/ق/۱۵۰۷م، ترسی را در دل سلطان مصر انداخته و سپاهی بزرگ برای مقابله با وی تدارک دیده بود، اسماعیل سفیری را با هدایای ارزشمند به حلب فرستاد که عنایت فراوان سلطان مصر را به خود جلب کرد (Sanuto,

مرز جنوبی حجاز تا انتهای خلیج فارس، قبایل بسیاری می‌زیستند که برخی از آن‌ها در ساحل شمالی، وفاداری مبهمی به شاه هرمز داشتند که هرچند مدعی حکومت بر سواحل ایرانی و عربی خلیج فارس بود؛ اما در واقع اقتدار او محدود به همین جزیره خشک و جزیره مجاور آن، یعنی قشم بود. شهر هرمز از ثروتمندترین مراکز تجاری دنیا بود که چیزی جز نمک و گوگرد تولید نمی‌کرد؛ اما تقریباً تمام تجارت بین هند و ایران، از آن عبور می‌کرد (Boxer, 1977, p. 41). با وجود شخصیت محکم و بااقتدار قانصوه و دوام پادشاهی‌اش، فروپاشی اوضاع داخلی به مرتبه‌ای رسیده بود که دولت توانایی ایستادگی در برابر آشفته‌گی اوضاع داخلی و خطر خارجی را نداشت. خطر پرتغالی‌ها دریای سرخ را تهدید می‌کرد. در شمال نیز تهدید فزاینده عثمانی وجود داشت (قاسم عبده، ۱۳۹۶، ص. ۱۴۰)؛ اما در آغاز قرن شانزدهم میلادی، دو تهدید جدید هم برای عثمانیان و هم برای ممالیک پدیدار شد که این توازن را برهم زد. در شرق، صفویان، ایران و عراق را فتح و نیز در جنوب، پرتغالی‌ها وارد اقیانوس هند شدند و دریای سرخ را تهدید کردند و در مقطعی حتی شهرهای مقدس مکه و مدینه را در خطر قرار دادند (Hathaway, 2013, p. 36).

در اوایل قرن شانزدهم میلادی، پرتغالی‌ها حملات دریایی مختلفی به یمن و جزایر دریای سرخ در سواحل یمن انجام دادند. ممالیک، که هرگز نیروی دریایی کارآمدی نداشتند، از عثمانیان درخواست کمک کردند و در سال ۱۵۰۹م، نیروی دریایی مشترک ممالیک-عثمانی با پرتغالی‌ها روبه‌رو شد. این تلاش منجر به وضعیت عجیبی شد که برای چندین سال، سواحل یمن را فرماندهان دریایی عثمانی اداره می‌کردند. اکنون این احتمال وجود داشت که پرتغالی‌ها شهرهای مقدس مکه و مدینه را تصرف

1882, VII, p. 464)؛ اما ارتباط شاه اسماعیل با پرتغالی‌ها سبب پدید آمدن مسئله حجاز شد که پایان‌بخش این دوستی بود.

۲.۲.۱- مسئله حجاز نقطهٔ اختلاف شاه اسماعیل و ممالیک

در آغاز قرن دهم هجری اندیشهٔ تسلط بر حجاز به‌نوعی در ذهن فرمانروایان ایران، عثمانی و ازبک مشهود بود و ممالیک به‌دلیل آن، فخر می‌فروختند. در کتاب *خاطرات* یک بنی‌چری اثر کنستانتین میخائیلوویچ، سرباز پیاده صربی از قول سلطان محمد فاتح نقل می‌کند که من به‌سوی سلطان ممالیک لشکر می‌کشم؛ اما از خدا می‌ترسم مبادا به شهرهای مقدس جسارت کرده باشم (Hathaway, 2013, p. 36)؛ بنابراین، آتش دشمنی دیرینه‌ای بر سر حاکمیت آناتولی شرقی و اماکن مقدس بین عثمانی و ممالیک وجود داشت (شاو، ۱۳۷۰، ص. ۱۳۷).

شیبیک خان ازبک در نامه‌ای خطاب به شاه اسماعیل نوشت:

ما را طمع به ملک عراق خراب نیست
تا مکه و مدینه نگیرم حساب نیست
(شکری، ۱۳۵۰، ص. ۲۵۹).

و شاه اسماعیل به خط خویش در پشت آن نامه چنین نوشت:

هرکس ز جان غلام شه بوتراب نیست
صد مکه و مدینه بگیرد حساب نیست
(شکری، ۱۳۵۰، ص. ۲۵۹).

سلطان مصر در پاسخ به نامهٔ سلطان سلیم که خبر از حمله به ایران می‌داد، ضمن برحذر داشتن وی چنین نگاشت: «ازآنجاکه امروزه ما خادم حرمین شریفین و پاسبان صفا و مروه می‌باشیم مناسب چنان است که در اصلاح مابین شما اقدام نماییم تا باعث

رفاه عام مسلمانان گردد» (رحیم‌زاده صفوی، ۱۳۴۱، ص. ۳۸۷). سلطان عثمانی نیز پس از آنکه سلطان قانصوه غوری توانست با پیروزی بر فتنه‌ها و شورش‌ها امور را در دست بگیرد، با این توجیه که سلطان مملوک حامی مکه و مدینه است، خواستار انجام اصلاحاتی در امور اماکن مقدس شد (شبارو، ۱۳۹۴، ص. ۱۱۸). سلطان سلیم پس از شکست قانصوه، حکومت مصر را به سلیمان داد و به استانبول آمد و بلافاصله عازم مکه و مدینه شد و بعد از تسخیر و زیارت، از آنجا راهی فرنگ و تسخیر ولایت ون‌دیک شد (شکری، ۱۳۵۰، ص. ۵۵۲). به گفتهٔ مؤلف جهانگشای خاقان، سلطان سلیم تصمیم بر جنگ با شاه اسماعیل داشت؛ اما خیرالدین بیگ حاکم منصوب قانصوه در حلب، به‌دلیل ترسی که از قانصوه داشت، نامه‌ها و قاصدان مکرر به سلطان سلیم فرستاد که «عجب از آن صاحب سعادت که اوقات خود را با خزاین عثمانی صرف سفر عجم می‌نمایند و از سعادت خدمت حرم خدا خود را محروم می‌سازند». در ادامه، خیرالدین به سلطان سلیم قول داد که همه‌نوع همکاری کند تا در این سال به‌آسانی «خدمت حرمین شریفین و فتح تمام ولایت عربستان» نصیب سلیم شود (مضطر، ۱۹۸۶م، ص. ۵۳۵). سلطان سلیم در سال ۹۲۲ق/ ۱۵۱۶م وارد شهر حلب شد و نامش در خطبهٔ نماز جمعه به‌عنوان خادم حرمین شریفین ذکر شد (شبارو، ۱۳۹۴، ص. ۱۲۱). عنوان خادم حرمین شریفین در آن عصر مابین مسلمانان عامل مهمی برای سرافرازی و مباهات بود (رحیم‌زاده صفوی، ۱۳۴۱، ص. ۲۶۸). پس از مرگ قانصوه، خواهرزاده‌اش طومان‌بای حکومت مملوکان را بر عهده گرفت. وی هیئت اعزامی عثمانی را که برای پیشنهاد صلح با ممالیک به قاهره آمده بودند به حضور پذیرفت. ترک‌ها صلحی بدون شرط را

خواستار بودند که طومان‌بای، سلیم را به‌عنوان خلیفه مسلمانان و خادم حرمین شریفین بشناسد؛ اما وی نپذیرفت و مهابای جنگ شد (شبارو، ۱۳۹۴، ص. ۱۲۲). پس از انقراض ممالیک توسط سلطان سلیم، شریف مکه محمد ابوالبرکات هاشمی در سال ۹۲۳ق/۱۵۱۷م گروهی را به ریاست پسرش ابومحمد نزد سلطان سلیم فرستاد و کلیدهای مکه را به او تسلیم کرد. سلطان لقب حامی مکه و مدینه را نیز از سلطان مملوکی به ارث برد (شبارو، ۱۳۹۴، ص. ۱۲۵).

اهمیت دیگر تسلط بر حجاز، پوشاندن جامه بر خانه کعبه بود که به اعتقاد مسلمانان، سنت برجای مانده از زمان ابراهیم خلیل‌الله و حضرت محمد(ص) بود. در زمان امویان و عباسیان این رسم دنبال شد و با برآمدن فاطمیان و ممالیک، اجرای این آیین به‌دست آنان افتاد. ممالیک آن را با جدیت پیگیری می‌کردند و گاه مانع انجام آن توسط دیگر حکام مسلمان می‌شدند که منازعات شاهرخ تیموری (۸۵۰-۸۰۷ق) و ملک اشرف برسبای (۸۲۵-۸۴۲ق) از شناخته‌ترین نمونه‌های آن است (عباسی و موسوی‌مقدم، ۱۳۹۰، ص. ۹۸ و ۱۰۸). ممالیک واگذاری این رسم به دیگران را نشانه ضعف خویش می‌دانستند. به‌طوری که در ۱۷ شعبان ۹۱۷ق/۱۵۱۱م، در دمشق خبری منتشر شد که حج با دستور مقام شریف [سلطان] لغو شده است؛ زیرا شایعه‌ای رواج یافته بود که اسماعیل صوفی خارجی در مراسم حج حاضر می‌شود و جامه‌ای می‌آورد تا بر کعبه بپوشاند (ابن‌طولون، ۱۹۹۸م، ص. ۲۹۳).

۲.۳- منافع پرتغال در تسلط بر حجاز و دریای سرخ (مقابله با ونیزیان و ممالیک)

پیش از گشایش مسیر دماغه امید نیک، کالاها که مهم‌ترین آن‌ها فلز و ادویه‌ها بودند، از طریق مسیر

پیچیده زمینی-دریایی به اروپا می‌رسید. این کالاها به هرمز و عدن و از آنجا به‌وسیله کاروان‌ها به بندرهای شرق مدیترانه برده می‌شدند و در اختیار بازرگانان ایتالیایی قرار می‌گرفتند. در قرن چهاردهم میلادی، بازرگانان جنوبی و در اوایل قرن پانزدهم میلادی ونیزیان عهده‌دار این تجارت بودند (Subrahmanyam, 2012, p. 53). در اوایل این قرن، بیشتر فلز و ونیزی از اسکندریه مصر می‌آمد و بخش عمده سایر ادویه‌ها از بیروت، وابستگی ونیز به اسکندریه در هر دو شاخه تجارت چشمگیر بود. با سقوط بازارهای شرق مدیترانه، میان منافع ونیزیان و ممالیک مصر که عوارض گمرکی آنان نیز به‌طور مشابه تحت تأثیر قرار گرفته بود، هم‌گرایی آشکاری پدید آمد (Subrahmanyam, 2012, p. 53). ونیز همیشه آماده بود که اختلافات ارضی را با پیشنهاد پرداخت مبلغی سالانه حل کند. هنگامی که ونیز در سال ۱۴۸۹م رسماً جزیره قبرس را به تصرف خود درآورد، توافق کرد که همچنان، خراجی را که پادشاهان لوزینیان (Lusignan) به مملوک‌ها می‌پرداختند ادامه دهد و هنگامی که عثمانی‌ها سلطنت مملوک را اشغال کردند، جمهوری کاتولیک ونیز پذیرفت که این تعهد را به حاکمان جدید مصر منتقل کند. ونیز امنیت را با پول خریداری می‌کرد (Dursteler, 2013, p. 140). ملاحظات دولتی و رقابت تجاری، این جمهوری را با سلطان‌نشین اسلامی مصر علیه پرتغال، یک قدرت کاتولیک دیگر، متحد کرد. این اتحاد که در حدود سال ۱۵۰۰م در حال شکل‌گیری بود، در سال‌های اولیه نایب‌السلطنگی فرانسیسکو د‌آلمیدا (۱۵۰۵-۱۵۰۹م) به ثمر رسید (Subrahmanyam, 2012, p. 53).

تحولات سوریه که توجه سه دولت عثمانی، صفوی و ممالیک را به خود جلب کرده بود به‌ویژه

از طریق مراکز تجاری حلب و دمشق، تأثیر چشمگیری بر بازرگانی ونیزیان بر جای گذاشت. با وجود همکاری با ونیزیان، قانصوه غوری از جانب عثمانی نگران بود و نمی‌خواست بهانه‌ای به دست ترک‌ها بدهد. به همین منظور چون اطلاع یافت از طریق قلمرو وی مراسلاتی میان ونیز و ایران انجام شده است به شدت خشمگین شد و اعتراض خود را به نمایندگان ونیز مستقر در حلب نشان داد. در ژوئیه ۱۵۱۰م/۹۱۶ق سفیر دولت مصر که در دمشق به سر می‌برد و با هدایایی عازم دربار شاه اسماعیل بود، ناخشنودی خود را از اعزام سفیران به دربار اسماعیل، به کنسول ونیز ابراز داشت. سفیران دو نفر بودند که در شهر البیره (Albir) اموالشان توقیف شد و از آن‌ها نامه‌هایی به دست آمد که در آن‌ها شاه اسماعیل خواستار آن بود که ونیز از راه دریا به عثمانی حمله کند و ایرانیان از راه خشکی به قلمرو عثمانی حمله برند. حاکم حلب دستور داد بازرگانان را زندانی و اموالشان را توقیف کند (Sanuto, 1884, XI, p. 480). سلطان مصر برخی مقامات ونیزی را به قاهره احضار و آن‌ها را بازخواست کرد که چرا با فرستادن نامه و سفیر به دربار صوفی، قلمرو وی را به خطر انداخته‌اند (Sanuto, 1884, XI, p. 827). این اقدام پیامد اعتراض سلطان بایزید به سلطان مصر بود که مدعی بود مصریان سوریه را رها کرده‌اند تا سفیران ایرانی از این طریق با ارتش‌های خارجی علیه او ارتباط یابند. به دنبال هشدار ترک‌ها، سلطان مصر تمام بازرگانان ونیزی و کنسول‌های قاهره، طریپولی، حلب، بیروت و اسکندریه را به زندان انداخت که پس از یک سال پرمشقت آزاد شدند (Giovio, 1562, p. 102). پرتغالی‌ها که در تلاش برای کنار زدن ونیزیان از سلطه بر بازارهای تجاری ادویه بودند طرحی در انداختند که شامل حمله‌ای دوجانبه از طریق

شمال آفریقا و دریای سرخ به ممالیک مصر بود. محاصره ورودی دریای سرخ به دست پرتغالی‌ها، در بازار اروپا برای فلفل و ادویه، مزیتی تعیین‌کننده نسبت به رقبای ونیزی آنان - که از طریق قاهره و اسکندریه تأمین می‌شدند - فراهم می‌کرد و در عین حال یکی از پایه‌های درآمدی مملوکان را نیز قطع می‌کرد (Subrahmanyam, 2012, p. 53). پرتغالی‌ها برای انجام این کار به حمایت دیگر قدرت‌های آسیایی نیاز داشتند و مانوئل و حامیانش به اشتباه خواهان اتحاد با پرستر جان (Prester John) افسانه‌ای، رهبر اتیوپی بودند (Subrahmanyam, 2012, p. 53). هنگامی که دآلمیدا به آسیا آمد، قصد داشت در سوکوترا (Socotra) در نزدیکی تنگه باب‌المندب، دژی بسازد. وی بر این باور بود که با داشتن یک دژ در دهانه دریای سرخ، دیگر هیچ ادویه‌ای نمی‌تواند به سرزمین‌های ممالیک وارد شود و همگان در هند چاره‌ای جز تجارت با پرتغالی‌ها ندارند و نزدیکی دژ به قلمرو پرستر جان برای پرتغال منافع کلانی خواهد داشت (Subrahmanyam, 2012, p. 69). قانصوه غوری، ابتدا با استفاده از ارتباطات ونیزی خود، به اقدامات دیپلماتیکی دست زد تا با توسل به پاپ، پرتغالی‌ها را از استفاده از زور در اقیانوس هند و در نزدیکی دریای سرخ بازدارد؛ اما چون این تلاش ناکام ماند، با تشویق ونیزیان ناوگانی را در سوئز گرد آورد و به اقیانوس هند فرستاد که در سال ۱۵۰۷م به سواحل غرب هند رسید و هرچند در چاول (Chaul) موفقیتی کسب کرد؛ اما در بندر دیو (Diu)، ناوگان ممالیک نابود شد. مانوئل پیروزی در دیو را نشانه‌ای الهی تفسیر کرد که تأییدی بر طرح‌های او درباره اورشلیم را نشان می‌داد (Subrahmanyam, 2012, p. 71).

۲.۴- اتحاد شاه اسماعیل و آلبوکرک برای مقابله با

ممالیک

پس از تصرف گوا و مالاکا، آلبوکرک سفیرانی از ایران، حبشه، سیام و شمار فراوانی از دولت‌های هند و اندونزی را پذیرا شد. آلبوکرک با شاه اسماعیل نیز اتحادی برقرار کرد. وی امید داشت حبشه متحدی باشد که از راه‌های دسترسی به دریای سرخ و سوئز محافظت کند (Newitt, 2005, p. 80). آلبوکرک پیش‌تر در تلاش ناموفق برای اشغال سوکوترا در اقیانوس هند و استفاده از آن به عنوان پایگاهی برای محاصره دریای سرخ مشارکت داشت که پس از چند ماه آن را رها کرد. تلاش وی در سال ۱۵۱۳م برای استقرار در عدن و تسلط بر دریای سرخ به منظور ضربه نظامی به مصر با ناکامی مواجه شد. بدون یک پایگاه عملیاتی در دهانه دریای سرخ، برای پرتغالی‌ها غیرممکن بود که از حمل ادویه به مصر و مدیترانه از طریق مسیر سنتی جلوگیری کنند. آلبوکرک بار دیگر توجه خود را به هرمز معطوف کرد و در سال ۱۵۱۵م تسلیم شهر را تضمین کرد. پرتغالی‌ها قلعه‌ای در هرمز ساختند که آن‌ها را به قدرتی مهم در سیاست خلیج فارس تبدیل کرد. همه کشتی‌های خلیج فارس و شهرهای میان‌رودان در جزیره توقف می‌کردند و تضمین مالکیت آن، به پرتغالی‌ها اجازه محاصره خلیج فارس را می‌داد و منبع درآمد جدید و مهمی برای آن‌ها فراهم می‌کرد. پرتغالی‌ها حاکم هرمز را برکنار نکردند، بلکه او را به صورت پادشاهی دست‌نشانده بر سر کار نگه داشتند که موظف بود به پادشاه پرتغال خراج بپردازد (Newitt, 2005, p. 82).

در سال ۱۵۱۰م/۹۱۶ق که قاصدان شاه اسماعیل در قلمرو ممالیک دستگیر شدند، نامه‌ای از سوی آلبوکرک به شاه صفوی نگاشته و توسط فردی به نام روی گومز (Ruy Gomez) ارسال شد. در متن نامه آمده بود:

«از آنجاکه یقین دارم سرورم شاه مانوئل، از دوستی و ارتباط با شما خرسند خواهد شد، این فرستاده را روانه کردم که در تمام آنچه از جانب من به شما خواهد گفت، مورد اعتماد من است. امیدوارم به زودی شخصاً به هرمز بروم و از آنجا خواهم کوشید تا شما را در کرانه دریا و در بنادر پادشاهی‌هایتان ملاقات کنم. نیرویی که در دریا دارم، به قصد بیرون راندن و نابود کردن ناوهای سلطان مصر است که به هند رفت‌وآمد دارند که این کار به یاری خدا، به پایان رسانده‌ایم، زیرا در دیو (Diu) شکست خوردند و تمامی ناوها و توپ‌هایشان به تصرف درآمد و تمامی افرادشان کشته شدند؛ زیرا اگرچه شما سلطنتی گسترده، ثروت و افراد انبوه، اسبان و جنگ‌افزارهای خود را دارید، سلطان در این سوی هند، دریای سرخ را در اختیار دارد و در سوی دریای شام، اسکندریه و دریای آن را که در آن کشتی می‌سازد. از آنجاکه دریافت‌ام سلطان مصر دشمن شما و با شما در جنگ است، این خبر را برایتان می‌فرستم و شخص خود و ناوگان و افرادم را برای یاری شما در نابودی او پیشکش می‌کنم و هر بار که مرا بخواهید، در برابر او خواهم ایستاد و اگر خواستید سلطان را از خشکی نابود کنید، امداد بزرگ ناوگان سرورم از دریا را خواهید داشت و باور دارم که با زحمتی اندک خواهید توانست شهر قاهره و تمامی پادشاهی و سرزمین‌هایش را تصرف کنید و همچنین سرورم خواهد توانست در برابر ترک و ناوگان‌هایش در دریا، کمک بزرگی به شما رساند و شما با قدرت عظیم خود و سواران خویش در خشکی، کار دفاع را بر او بسیار دشوار خواهید کرد. در هند نیز ناوگان‌های عظیمی برای یاری به شما دارد. در دریای هند، پادشاه ما ناوگان‌های بزرگی می‌فرستد که به واسطه آن‌ها خواهد توانست از طریق تنگه مکه تا سوئز و طور که

بسیار نزدیک قاهره هستند به شما یاری رساند. پس شما باید سفیران خود را به نزد او بفرستید. اگر خداوند چنان کند که این دوستی و ارتباط به حقیقت پیوندد، با قدرت خود بر شهر قاهره و سرزمین‌های سلطان مصر که با شما هم‌مرز است بتازید و شاه من، به‌سوی بیت‌المقدس خواهد رفت و شما تمامی آن سرزمین را به دست خواهید آورد. پس برای اطمینان از آنچه امید انجامش را دارید، شایسته است سفیران خود را نزد سرور من فرستاده و پاسخ ایشان را دریافت کنید. در این میان من از آنچه بخواهید که انجام دهم، یا به کدام سو ناوگان سرورم برود تا در راه خدمت به شما، زیان بیشتری به سلطان وارد آورد، آگاه خواهم شد» (Birch, 1877, p. 114; Bishop, 1877, p. 15, 91). آلبوکرک از گومز درخواست کرد که به شاه اسماعیل بگوید: «آنگاه که قیام کند و به خانه مکه حمله برد تا آن را تصرف کند، من به دریای سرخ می‌روم و با ناوگانم به بندر جدّه خواهم رسید و همین کار را زمانی که او بخواهد از سرزمین عربستان و عدن عبور کند و از طریق دریا در سواحل عربستان، بحرین، قطیف و شهر بصره پیشروی نماید، انجام خواهم داد و تمام سواحل دریای پارس را تحت کنترل درخواهم آورد که بتوانم در آنجا به دیدار او بروم و آنچه در توان دارم برای او انجام خواهم داد» (Birch, 1877, p. 118).

اولین اقدام شاه اسماعیل این بود که با نامه‌نگاری، حجاز را از سلطان قانصوه طلب کند. در سال ۹۱۷/۱۵۱۱م سفیر سلطان مصر نزد شاه اسماعیل بود تا فتح خراسان را به وی تبریک گوید (مضطر، ۱۹۸۶م، ص. ۴۰۴). امیر تمریای هندی که ازسوی قانصوه نزد شاه اسماعیل رفته بود پس از دو سال به قاهره بازگشت و به وی اطلاع داد که سفیر شاه اسماعیل همراه با صد نفر صوفی درحال ورود به

قاهره هستند. سلطان آن‌ها را پذیرفت و هدایایی تقدیم داشتند که شامل هفت یوزپلنگ، ظروف نقره و تاس‌های طلا، لباس‌های مخمل و حریر و سجاده‌های رومی و کمان‌های فراوان بودند (جعفریان، ۱۳۸۸، ص. ۱۴۶). در ربیع‌الآخر ۹۱۸/۱۵۱۲م فرستادگان شاه اسماعیل، نامه‌های وی را به سلطان تقدیم کردند. چون نامه به‌دست سلطان رسید، در آن، الفاظ زننده و سخنان بی‌ادبانه یافت. سلطان از این موضوع ناراحت و خشم در چهره‌اش آشکار شد (ابن‌ایاس، ۱۹۸۴م، ج. ۲۶۶/۴). ابن‌ایاس با خودداری از بیان محتوای نامه شاه اسماعیل، آن را الفاظ یابسه و کلام فج می‌نامد (جعفریان، ۱۳۸۸، ص. ۱۴۶). از آنجاکه ابن‌ایاس مورخی از فرزندان امیران مملوکی بود (عبده قاسم، ۱۳۹۶، ص. ۱۵۶)، خودداری وی از بیان درخواست شاه اسماعیل عجیب نیست. چند روز بعد که سفیر دیگری از شاه اسماعیل به قاهره آمد، این بار سلطان پاسخ نامه را با الفاظ یابسه در پاسخ به الفاظ فاحشه شاه نوشت (جعفریان، ۱۳۸۸، ص. ۱۴۷). منابع صفوی و عربی و عثمانی، اشاره‌ای به محتوای نامه اسماعیل به قانصوه نکرده‌اند؛ اما در منابع ایتالیایی به آن اشاره شده است. مارینو سنوتو دیپلمات ونیزی، در یادداشت‌هایش به نامه‌ای اشاره دارد که در نوامبر ۱۵۱۲/۹۱۸ق دریافت کرده است. این نامه از دمشق، در مورخ ۲۵ سپتامبر ۱۵۱۲م توسط دکتر آندره‌آ دا چیویدال (Andrea da Civaldal) ارسال شده بود. به گفته وی با موافقت اسماعیل، پرتغالی‌ها در بسیاری از سرزمین‌های دریایی متعلق به وی ساکن شده بودند و سکه او را ضرب می‌کردند. «صوفی دو سفیر از مقامات بلندپایه را همراه با یک دبیر و ۲۰۰ اسب و ۱۰ یوزپلنگ که برای شکار گله اسب به کار می‌رود، اعزام کرد. آن یوزپلنگ‌ها پوششی به تن داشتند که قسمتی ابریشمی و قسمتی زربافت بود و همه در

اینجا متفق‌القولند که تاکنون از ایران (Persia) سفارتی چنین باشکوه نیامده بود. سفیران نامبرده یک ماه بعد از اینکه از قاهره بازگشتند، از اینجا گذشتند و نامه صوفی به سلطان انتشار نیافت. پاسخ سلطان نیز محرمانه بود؛ اما با تحقیق از افراد موثق که در معیت آن سفر بودند و تأیید حرف‌های آن‌ها توسط ایرانیانی که اینجا در دمشق بودند، معلوم گردید که سفیران صوفی شجره‌نامه‌ای از دودمان واقعی صوفی را به سلطان مصر نشان دادند و او تأیید کرد که صوفی به‌راستی از نسل علی (ع) وارث حقیقی محمد (ص) پیامبر مسلمانان است و حاکمیت بر مکه، مصر و تمام سوریه حق اوست. چون سلطان چنین نسبی را پذیرفت سفیران پیش‌گفته به نام صوفی ادعا کردند که همه سرزمین‌های گفته‌شده را به‌عنوان قلمرو منسوب به علی [ع] باید به وارث حقیقی‌اش بدهند. آن‌ها همچنین درخواست داشتند تا عالم‌ترین قاضی قاهره قضاوت کند که آیا قلمرو مذکور به‌طور غصب به ممالیک رسیده است یا خیر و آیا آن‌هایی که حکمرانی این مناطق را واگذار کرده‌اند اختیار قانونی برای انتقال این کار را داشته‌اند؟ سفیران از سلطان درخواست کردند که همه ممالیک را و نظامیانی را که ستم می‌کنند و به این مناطق خسارت وارد می‌آورند، از این مناطق خارج کند. سلطان نیز مکانی را که خوشایندش می‌باشد برای سکونت خویش انتخاب کند. گفته می‌شود سلطان به این پیشنهاد سنگین چنین پاسخ داد که به فرض اگر هم صوفی جانشین حقیقی علی (ع) باشد، خدا خواسته است که سرزمین‌ها در طول سال‌ها به ممالیک تحویل داده شود و بعد در دستان سلطان حاضر قرار گیرد و رضای خداوند است که این مناطق محافظت شود تا اینکه به صوفی داده شود و سلطان نیز راضی به رضای خداست» (Sanuto, 1886, XV, P. 355). بدون تردید الفاظ

یابسه و کلام فج مدنظر ابن‌ایاس همین تقاضای شاه اسماعیل مبنی بر استرداد قلمرو ممالیک بود. دا چیویدال در ادامه نوشته بود از آنجاکه عموم مردم قلمرو سلطان به صوفی ناسزا می‌گویند و عقیده دارند که وی در دین مسلمانان رافضی است و به همین علت، سال پیش نیز در حلب، یک خادم و یک سفیر صوفی به‌دست مردم کشته شد، سفر از سلطان خواستند تا علت رافضی خواندن صوفی و تمام کشورش را به آن‌ها بگویند تا بتوانند به شخص صوفی حقیقت امر را گزارش دهند. سلطان و قضات با بیان سخنان بسیاری سعی در توجیه این کار کردند و این اشتباه را متوجه مردم دانستند نه حاکمان. سفیران صوفی در پاسخ دلایل بسیاری آوردند که اگرچه صوفی و اتباعش به علی [ع] محبت دارند نه به ابوبکر، اما نباید از دین مسلمانان رافضی قلمداد شوند. آن‌ها در ادامه افزودند؛ پس می‌شود نتیجه گرفت بیشتر مسلمانان سرزمین سلطان بدتر هستند؛ زیرا شریعت محمدی را جعل کرده و ستم بزرگی را مرتکب شده‌اند. سلطان و عالمان دینی متحیرانه ندانستند چه پاسخی بدهند. سفیران نیز از اینکه سلطان بسیار پرهیزگار بود و عصبانی نشد بسیار متعجب شدند (Sanuto, 1886, XV, P. 355).

در همین سال، آلبوکرک نامه‌ای به شاه پرتغال نوشت و اجازه خواست تا به پیشروی در دریای سرخ پردازد؛ پس در فوریه ۱۵۱۳م/۹۱۸ق آلبوکرک سرانجام به‌سوی دریای سرخ حرکت کرد تا عدن را فتح کند. مدیریت دریای سرخ گامی اساسی برای تکمیل طرح امپراتوری بود؛ اما این اولین و مهم‌ترین شکست آلبوکرک شد. مخالفانش اغلب فروریختن پلکانی که پرتغالی‌ها برای رسیدن به بالای دیوار شهر استفاده می‌کردند را نمادی از ناتوانی‌های لجستیکی او می‌دانند. باوجود شکست، آلبوکرک این حمله را به

به سمت پادشاه ایران روانه ساخت و از طرف خود پیشنهاد اتحاد و دوستی پرتغالی‌ها را تقدیم داشت (Bishop Smith, 1970, p. 20).

آلبوکرک به فرنائو گومس دلموس (Fernao Gomes de Lemos) و ژیل سیموئش (Gil Simoens) گفت به شاه اسماعیل خواهید گفت که پادشاه ما او را در جنگ بر ضد سلطان مصر و نابودی وی یاری خواهد کرد و من به نمایندگی از او، ناوگان، سپاهیان و توپخانه‌ای را که آورده‌ام و دژها، مکان‌ها و قلمروهایی را که در هند دارد، به او پیشکش می‌کنم (Bishop Smith, 1970, p. 93).

در روز جمعه ۸ سپتامبر ۱۵۱۵م، دلموس به صورت شفاهی پاسخ زیر را دریافت کرد مبنی بر اینکه اگر پرتغالی‌ها در شمار دوستان ایرانند، چرا هرمز را تصرف کرده‌اند و سخنان آن‌ها با کردارشان همخوانی ندارد؛ باوجوداین، پادشاه ایران، دوست شاه مانوئل است و از این دوستی خرسند. ایرانیان خاطرنشان کردند که پادشاه الزامی به فرستادن سفیر به پرتغال ندارد؛ زیرا مسیر چه از راه دریا و چه از راه خشکی، بسیار طولانی است و شاه اسماعیل مصمم است امسال با ترک‌ها نبرد کند و پادشاه پرتغال از نتیجه آگاه خواهد شد. افزون بر این، با پایان یافتن جنگ با ترک‌ها، پادشاه قصد دارد در جنگ مکه (War of Mecca) با سلطان مصر نبرد کند (Bishop Smith, 1970, p. 49). ایرانیان یادآور شدند از آنجا که آلبوکرک برای عبور ایرانیان به عربستان (Arabia) وعده کشتی داده بود، پادشاه قصد دارد ابراهیم بیگ و بدیع جان بیگ را با دوازده هزار تن برای تصرف قطیف و بحرین، که از آن او بود و سر به شورش برداشته بودند، بفرستد و بدین سان پادشاه می‌خواهد دوستی پرتغالی‌ها را بیازماید (Bishop Smith, 1970, p. 50).

در ششم ژانویه ۱۵۱۵م/۹۲۰ق آندره آ کورسالی

سفر اکتشافی تبدیل کرد و اطلاعات جدیدی درباره جغرافیای دریای سرخ جمع‌آوری کرد که بعداً به پرتغال فرستاد (Moás, 2016, p. 23). تنها شکست بزرگ، موفق نشدن آن‌ها در بستن مسیر ادویه از طریق دریای سرخ بود، که با تصرف پایگاهی محکم در مدخل آن ممکن می‌شد. جزیره سوکوترا، که ابتدا به این منظور اشغال شد، بسیار دور و فقیر از کار درآمد که بتواند به عنوان پایگاه دریایی عمل کند و در سال ۱۵۱۰م رها شد. آلبوکرک در تلاش بعدی خود برای گرفتن عدن با حمله‌ای ناگهانی (مارس ۱۵۱۳م) ناموفق بود. پرتغالی‌ها پس از آن به طور مختصر وارد دریای سرخ شدند؛ اما هرگز به دستاوردی ماندگار در آنجا نرسیدند. این دریا در عمل، پس از اشغال اولیه عدن توسط عثمانی‌ها در سال ۱۵۳۸م، دریاچه‌ای اسلامی باقی ماند. حضور یا تهدید کشتی‌های پرتغالی در نزدیکی تنگه باب‌المندب به مدت دو یا سه دهه به اختلال در این مسیر تجارت ادویه کمک کرد؛ اما سپس دوباره برقرار شد (Boxer, 1977, p. 47).

وقتی آلبوکرک در اوت ۱۵۱۳م/۹۱۸ق از دریای سرخ بازگشت، او از سه مأموریت دیپلماتیک که از سوی ایران نزد پادشاه هرمز و سلاطین گجرات و بیجاپور اعزام شده بودند، آگاه شد. نیمه دوم سال ۱۵۱۳م شتاب و پیچیدگی شدیدی در روابط با حاکمان خارجی در هند به وجود آورد (Moás, 2016, p. 24). در پاییز سال ۱۵۱۳م، آلبوکرک، پس از بازگشت از دریای سرخ به گوا، سفیر شاه اسماعیل به نام خواجه علی آقا (Coge Alijao) را به حضور پذیرفت. سفیر بیان داشت که شاه با آگاهی از کارهای بزرگی که آلبوکرک در هند انجام داده است، سخت مشتاق دیدار اوست؛ اما از آنجا که خود نمی‌تواند بیاید، سفیرش را گسیل داشته است و به وی مراتب دوستی خویش را اعلام می‌کند. آلبوکرک، سفیر ایرانی را همراه با میگل فریرا با هدیه و نامه‌ای

(Andrea Corsali) جهانگرد فلورانس از هند به جولیانو دی لورنتزو دمدیچی (Giuliano di Lorenzo de Medici) نوشت شاه اسماعیل علاقه فراوانی به دوستی با شاه پرتغال دارد و به همه فرانکی‌ها احترام می‌گذارد (Ramusio, 1978, p. 991). وی در بخش دیگری از نامه خود نکته مهمی را درباره شاه اسماعیل ذکر کرد: «وی قصد داشت خانه مکه را تحت اختیار داشته باشد». شاه سفیری با هدایای بسیار نزد کاپیتان شاه پرتغال که در هند بود فرستاد و از وی درخواست پیمان صلح و دوستی را نمود که کاپیتان اعظم نیز سفیر وی را پذیرا شد و متقابلاً سفیری را نیز به دربار اسماعیل روانه ساخت (Ramusio, 1978, p. 1578). شاه اسماعیل در فکر تسلط بر مکه بود. چیزی که در اندیشه پرتغالی‌ها نیز بود. آلبوکرک خیال داشت مسیر رود نیل را عوض کند و تجارت مصر را بشکند. در فکر این بود که مکه را تصرف کند و آن را با بیت المقدس معاوضه کند (پالمر، ۱۳۸۶، ص. ۱۷۳). اسماعیل سلطان مملوک در قاهره را مسخره کرد و به او هشدار داد که مهر حق حاکمیت او بر جهان اسلام، یعنی تصرف شهرهای مقدس مکه و مدینه به زودی از دست خواهد رفت (Brummet, 1996, p. 331). ترکیب توسعه طلبی صفویان و تهدید دریایی پرتغالی‌ها در دریای سرخ، عثمانی‌ها را نیز واداشت تا به ممالیک کمک نظامی اعزام کنند. این کمک به معنای آشتی بین این دو دشمن دیرینه نبود؛ بلکه نوعی تضمین برای حفظ بی‌طرفی ممالیک در صورت حمله گسترده شاه اسماعیل به عثمانی محسوب می‌شد (Brummet, 1996, p. 347).

۳. مرگ آلبوکرک و پیش‌دستی سلطان سلیم اول در

تصرف مصر و حجاز

کمی پس از تصرف هرمز، آلبوکرک در ۱۵ دسامبر ۱۵۱۵م درگذشت (Newitt, 2005, p. 82؛ ویلسون،

۱۳۱۰، ص. ۸۷). پس از مرگ آلبوکرک رویدادی به وقوع پیوست که برنامه شاه اسماعیل و پرتغالی‌ها را برای تصرف حجاز نقش بر آب کرد. سلطان سلیم اول با کیاست و زیرکی بسیار جنگ با ممالیک را شروع کرد. سلیم که قصد خویش مبنی بر جنگ با ممالیک را آشکار نمی‌کرد با ارسال نامه‌های فریبده و هدایا چنین وانمود کرد که تمامی اقدامات و نقل و انتقالات نظامی برای جنگ با ایران است و از قانصوه می‌خواست که میان وی و اسماعیل میانجی‌گری نکند (اوزون چارشیلی، ۱۳۶۹، ج. ۳۰/۱/۲)؛ اما در ۲۵ آگوست ۱۵۱۶م/۲۶ رجب ۹۲۲ق نبرد مرج دابق میان سلیم و قانصوه شعله‌ور شد و قانصوه ۷۵ ساله، براساس یک وقایع‌نامه مصری در ۲۵ آگوست ۱۵۱۶م/۲۶ رجب ۹۲۲ق احتمالاً بر اثر نوعی حمله یا سکنه بی‌هوش بر زمین افتاد. جسد او هرگز پیدا نشد و به زودی داستان‌های عامیانه‌ای پدید آمد که ادعا می‌کردند ارواح یا جن‌ها جسد او را ربوده‌اند (Hathaway, 2013, p. 40). سلیم در آوریل ۱۵۱۷م به سلطنت ممالیک پایان داد و چند ماه دیگر در قاهره ماند، سپس به استانبول بازگشت. هیچ سلطان عثمانی دیگری برای نزدیک به ۳۵۰ سال بعد، از مصر دیدن نکرد (Hathaway, 2013, p. 40).

بدین ترتیب رؤیای صفوی-پرتغالی برای تسلط بر حجاز برای همیشه بر باد رفت.

نتیجه‌گیری

شاه اسماعیل و آلبوکرک در بازه‌ای تاریخی به هم رسیدند که تصور می‌رفت برخوردهای اولیه به دشمنی دائم منجر شود؛ اما شاه اسماعیل که در مرزهای شمالی و غربی با ازبکان و عثمانیان درگیر بود تمایلی نداشت که در جنوب نیز جبهه‌ای جدید علیه خویش بازگشاید؛ چراکه برای مواجهه با پرتغالی‌های تازه‌نفس بدون نیروی دریایی بود.

ازسوی دیگر، آلبوکرک نیز که به دلیل تبلیغات منفی ترک‌ها علیه صفویان، شاه اسماعیل و قزلباشان را دشمن مسلمانان عثمانی و مملوک می‌پنداشت برای دستیابی به اهداف اقتصادی و موعودگرایی مذهبی خویش دست اتحاد به سوی او دراز کرد. نقطه اشتراک آن‌ها می‌توانست در اختیار داشتن حجاز و اماکن مقدسه آن باشد که برای شاه اسماعیل مشروعیت بخشی و برای آلبوکرک تسلط بر دریای سرخ و گلوگاه تجاری ممالیک را به همراه داشت؛ هرچند اندیشه آلبوکرک را تصرف مکه و مبادله آن با بیت المقدس نیز برشمرده‌اند. شاه اسماعیل سعی کرد با نامه‌نگاری به قانصوه غوری با دلایل مذهبی مشروعیت خویش را برای تسلط بر مصر و اماکن مقدسه حجاز و شام به اثبات برساند. آلبوکرک نیز عملیات‌هایی را برای تصرف عدن و مناطقی از یمن انجام داد که با ناکامی مواجه شد. عملیات مشترک اسماعیل و آلبوکرک به علت مرگ دریا سالار پرتغالی به مرحله اجرا درنیامد و هنگامی که شاه اسماعیل در صدد اجرای این طرح با جانشینان آلبوکرک بود، سلطان سلیم اول با حمله به مصر و سرنوشتی ممالیک کنترل کامل مصر و حجاز را در دست گرفت و اینک می‌توانست با عنوان خادم حرمین شریفین، رهبری جهان اسلام را ادعا کند.

منابع

آقامحمد زنجانی، مهدی (۱۳۸۲). *اسناد روابط تاریخی ایران و پرتغال*. مرکز اسناد و خدمات پژوهشی.

ابن ایاس، محمد بن احمد (۱۹۸۴م). *بدائع الزهور فی وقائع الدهور* (محمد مصطفی، مصحح). الهیئه المصریه العامه للكتاب القاهرة.

اوزون چارشیلی، اسماعیل حق (۱۳۶۹). *تاریخ عثمانی* (اسماعیل نوبخت، مترجم). کیهان.

ابن طولون، شمس الدین محمد (۱۹۹۸م). *مفاکحه الخلان فی حوادث الزمان* (خلیل المنصور، مصحح). دار الکتب العلمیه.

پالمر، رابرت روزول (۱۳۸۶). *تاریخ جهان نو* (ابوالقاسم طاهری، مترجم). امیرکبیر.

جعفریان، رسول (۱۳۸۸). *سیاست و فرهنگ روزگار صفوی*. نشر علم.

دشتی، رضا (۱۴۰۰). *روابط شاه اسماعیل صفوی با سلطان قانصوه غوری مملوکی به روایت ابن ایاس، مورخ ممالیک، تاریخ‌نامه ایران بعد از اسلام*، ۱۲ (۲۸)، ۵۹-۸۲.

<https://doi.org/10.22034/jiiph.2021.14168>

رحیم‌زاده صفوی، علی اصغر (۱۳۴۱). *زندگانی شاه اسماعیل صفوی* (یوسف پورصفوی، مصحح). خیام.

سیوری، راجر (۱۳۸۰). *ایران صفوی* (کامبیز عزیزی، مترجم). نشر مرکز.

شاو، استنفورد جی (۱۳۷۰). *تاریخ امپراتوری عثمانی و ترکیه جدید* (محمود رمضان‌زاده، مترجم). آستان قدس.

شبارو، عصام محمد (۱۳۹۴). *دولت ممالیک (شها) بختیاری*، مترجم). پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.

شکری، یدالله (مصحح) (۱۳۵۰). *عالم‌آرای صفوی*. بنیاد فرهنگ ایران.

عباسی، جواد، و موسوی مقدم، مهناز (۱۳۹۰). *بررسی مناسبات شاهرخ تیموری با ممالیک (بر مبنای تلاش برای تعویض پوشش کعبه)*، فصلنامه *تاریخ روابط خارجی*، ۱۲ (۴۷)، ۹۷-۱۱۹.

https://www.hfrjournal.ir/article_84919.html

قاسم عبده، قاسم (۱۳۹۶). *تاریخ سیاسی و اجتماعی دوره پادشاهان مملوکی (بهزاد مفاخری، مترجم)*. سروش.

مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان.
ویلسون، سر آرنولد (۱۳۱۰). *خلیج فارس* (محمد
سعیدی، مترجم). فرهمند.

References

- Abbasi, J. & Mousavi Moghadam, M. (2015). A Study of Shahrokh Timurid's Relations with the Mamluks. *Quarterly Journal of History of Foreign Relations*, 12(47), 97-119.
https://www.hfrjournal.ir/article_84919.html [In Persian]
- Aga Muhammad Zanjani, M. (2003). *Das Relacoes Entre Portugale a Persia*. Markaze Asnad va Khadamat Pajuheshi. [In Persian]
- Barros, J. (1973). *Da Asia Decadas I-IV*. Livraria Sam Carlos.
- Birch, W. (1877). *The Commentaries of the great Afonso Dalboquerque*. Second Viceroy of India, Hakluyt Society.
- Bishop Smith, R. (1970). *The First Age on the Portuguese Embassies, Navigations and Peregrinations in Persia (1507-1524)*. Decatur Press.
- Bishop Smith, R. (1972). *Afonso de Albuquerque being the Portuguese text of an unpublished letter of the Biblioteca geral da Universidade de Coimbra relating the Portuguese conquest of Ormuz in 1507*. Decatur Press.
- Boxer, C. R. (1977). *The Portuguese Seaborne Empire 1415-1825*, Hutchinson & Co.
- Brummett, P. (1996). The myth of Shah Ismail Safavi: Political rhetoric and "divine" kingship. In J. Tolan (Ed.). *Medieval Christian perceptions of Islam* (pp. 331-359). Garland Publishing.
- Dashti, R. (2021). The Relations of Shah Ismail Safavid with Sultan Qansu Ghorī Mamluki according to Ibn Iyas, Historian of Mamluks, *Journal of Iranian Islamic Period History*, 12(28), 59-82.
<https://doi.org/10.22034/jiiph.2021.14168> [In Persian]
- Dursteler, E., R. (2013). *A Companion to Venetian History, 1400-1797*. Brill.
- Giovio, P. (1562). *Compendiodell'istorie di monsignor Paolo Giovio*. apresso Gabriele Giolito De Ferrari.
- Hathaway, J., Barbir, K. K. (2013). *The Arab*

قائم مقامی، جهانگیر (۱۳۵۴). *اسناد فارسی، عربی و ترکی در آرشیو ملی پرتغال درباره هرمز و خلیج فارس*. ارتش.

مضطر، اللهوتا (مصحح) (۱۹۸۶م). *جهانگشای خاقان*.

- Lands under Ottoman Rule, 1516-1800*. Routledge.
- Ibn Ayas, M. A. (1984). *Bada I az-zuhur fiwaqa i ad-duhur*. (M. Mustafa, Ed.) Alheyat almesria alamah lelkitab alghahirah. [In Arabic]
- Ibn Tulun, S., M. (1998). *Mafakeha Alkhalan fi Havedese Zaman* (Kh. Almansour, Ed.). Darolkotob Elmie. [In Persian]
- Jafarian, R. (2009). *Politics and culture of Safavid times*, Nashre Elm. [In Persian]
- Moztar, A. D. (Ed.). (1985). *Jahangashai Khaqan: Shah Ismail's history*. Persian Research Center of Iran and Pakistan. [In Persian]
- Palmer, R., R. (2007). *A History of Modern World* (A. Taheri, Trans.). Amirkabir. [In Persian]
- Moás, A. C. M. (2016). *Afonso de Albuquerque and the Consumption of Material Culture in the Indian Ocean (1506-1515)* [Master's thesis, Universidade NOVA de Lisboa]. Proquest.
<https://B2n.ir/yd9736>
- Newitt, M. (2005). *A History of Portuguese Overseas Expansion, 1400-1668*. Routledge.
- Newman, A., j. (2009). *Safavid Iran Rebirth of a Persian Empire*. Tauris & Co Ltd.
- Qaimmaqami, J. (1975). *Asnade Farsi, Arabi va Turki dar Archive Melli e Portugal*. Artesh. [In Persian]
- Qasim Abdeh., Q. (2017). *Asr salatin al-Mamalik* (B. Mafakheri, Trans.). Soroush. [In Persian]
- Rahimzadeh Safavi, A., A. (1962). *The life of Shah Ismail Safavi* (Y. Poursafavi, Ed.). Khayyam. [In Persian]
- Ramusio, G., B. (1978). *Navigazioni e viaggi*. Einaudi.
- Sanuto, M. (1880). *I diarii di Marino Sanuto*, IV. Visentini.
- Sanuto, M. (1882). *I diarii di Marino Sanuto*, VII. Visentini.
- Sanuto, M. (1884). *I diarii di Marino Sanuto*, XI. Visentini.
- Sanuto, M. (1886). *I diarii di Marino Sanuto*,

- XV. Visentini.
- Savory, R. (2001). *Iran under the safavids* (K. Azizi, Trans.). Nashre Markaz. [In Persian]
- Shabarow, A., M. (2015). *Mamalik State* (S. Bakhtiari, Trans.). Pajuheshgah Hawzeh va Daneshgah. [In Persian]
- Shaw, S., J. (1991). *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey* (M. Ramazanzadeh, Trans.). Astan Qods. [In Persian]
- Shokri, Y. (Ed.). (1971). *Alamaraye Safavi*. Bonyad. [In Persian]
- Stephens, M., H. (1892). *Rulers of India: Alboquerque*. Oxford: Clarendon Press.
- Subrahmanyam, S. (2012). *The Portuguese Empire in Asia, 1500–1700 A Political and Economic History*. A John Wiley & Sons, Ltd.
- Uzuncarsili, I., H. (1990). *Ottoman History* (E. Nobakht, Trans.). Keyhan. [In Persian]
- Willson, S. A. T. (1969). *Persian Golf*. (M. Saeidi, Trans.). Bongah-e tarjome va Nashr-e Ketab. [In Persian]